

Георги Ангелов, Димитър Чобанов

ИКОНОМИЧЕСКАТА СВОБОДА В БЪЛГАРИЯ*

Ключовите съставки на икономическата свобода са личният избор, доброволната размяна, свободната конкуренция и защитата на личността и собствеността. Институциите и политиката са съвместими с икономическата свобода, когато осигуряват инфраструктурата за доброволната размяна и защитават индивидите и тяхната собственост от агресори, използващи насилие, принуда и измама, за да заграбят неща, които не им принадлежат.

Законовите и монетарните споразумения са особено важни: правителствата насърчават икономическата свобода, когато осигурят правна структура и система за прилагане на закона, защитаваща правата на собственост и изпълнението на договорите по безпристрастен начин. Те също увеличават икономическата свобода, като улесняват достъпа до стабилни и сигурни пари. В някои случаи самото правителство може да създаде валута със стабилна стойност. В други то би могло просто да премахне пречките, които затрудняват използването на стабилни пари, създадени от други, вкл. частни организации и чуждестранни правителства. Икономическата свобода изисква също правителствата да се въздържат от много дейности, които се намесват в личния избор, доброволната размяна и свободата да участваш и да се конкурираш на трудовите и продуктовите пазари. Икономическата свобода се намалява, когато данъците, правителствените разходи и регулациите заменят личния избор, доброволната размяна и пазарното сътрудничество. Регулациите, ограничаващи упражняването на професия или започване на бизнес-дейности, също намаляват тази свобода.

Измерване на икономическата свобода

Като се вземе под внимание множеството подпоказатели, индексът използва 37 различни вида данни. Всеки показател или подпоказател се оценява чрез скала от 0 до 10, като 0 означава минимална стопанска свобода, а 10 – максимална. Оценките на показателите във всеки раздел се осредняват, за да се получи оценката за раздела. Методологията на изследването е представена подробно в James D. Gwartney, Robert A. Lawson. *Economic Freedom of the World: 2002 Annual Report*. Vancouver, Fraser Institute, 2002 (вж. табл. 1).

* От 1996 г. институтът "Фрейзър", Канада, с помощта на 57 изследователски института от различни страни (вкл. Института за пазарна икономика в България) всяка година прави изследване за икономическата свобода по света. Изследването е достъпно в Интернет на адрес www.fraserinstitute.ca; за България – на www.easibulgaria.org.

Таблица 1

Индекс на световната икономическа свобода - България

	1990 г.		1995 г.		2000 г.	
	Оценка	Място	Оценка	Място	Оценка	Място
Обобщена оценка (място в класацията)	4,3	96	4,6	104	5,5	97
1. Размер на правителството: разходи, данъци и предприятия	2,5		4,0		4,9	
А. Правителствено потребление	4,9	23,3	6,5	17,8	6,6	17,5
Б. Трансфери и субсидии	2,7	27,2	6,6	13,0	5,8	15,9
В. Правителствени предприятия и инвестиции	0,0	96,4	0,0	55,6	2,0	44,8
Г. Най-висока пределна данъчна ставка			3,0	50,0	5,0	38,0
2. Правна структура и сигурност на правата на собственост	7,2		6,2		5,4	
А. Независимост на съда					4,2	
Б. Безпристрастни съдилища					4,5	
В. Защита на интелектуалната собственост					3,4	
Г. Военна намеса					8,3	
Д. Честност на правната система			7,0		6,7	
3. Достъп до сигурни пари	4,4		1,3		4,8	
А. Ръст на паричното предлагане	7,4	13,1	0,0	67,0	1,2	-44,2
Б. Променливост на инфлацията	5,6	10,9	0,0	66,4	0,0	172,1
В. Скорошна годишна инфлация	4,8	26,2	0,0	62,9	7,9	10,4
Г. Свобода да се притежава чуждестранна валута	0,0		5,0		10,0	
4. Свобода на размяната с чужденци	4,3		7,0		7,1	
А. Данъци върху международната търговия	8,4		6,4		7,9	
(i) Данъци като процент от вноса и износа	9,1	1,3	7,9	3,2	9,2	1,2
(ii) Средна тарифна ставка	7,7	11,4	6,6	17,2	7,8	11,0
(iii) Променливост на тарифните ставки			4,7	13,3	6,8	8,1
Б. Регулаторни търговски бариери					6,4	
(i) Скрити бариери върху вноса					4,4	
(ii) Разходи за внос					8,5	
В. Размер на търговския сектор	5,0		6,6		5,9	
Г. Разлика между официалния и неофициалния валутен курс	0,0		9,0		10,0	
Д. Ограничения върху капиталовите пазари	0,0		5,0		5,0	
(i) Достъп до чуждестранни капитали					7,0	
(ii) Ограничения върху капиталовите трансакции с чужденци	0,0		5,0		3,1	
5. Регулации върху кредита, труда и бизнеса	3,0		4,7		5,5	
А. Регулации на кредитните пазари	1,7		4,3		6,1	
(i) Частна собственост върху банките	0,0		2,0		8,0	
(ii) Конкуренция с чуждестранни банки					5,2	
(iii) Кредит за частния сектор	1,0		3,0		7,1	
(iv) Избягване на негативни реални лихви	4,0		8,0		4,0	
(v) Контрол върху лихвените проценти					5,3	
Б. Регулации на трудовите пазари					4,9	
(i) Влияние на минималната заплата					2,6	
(ii) Гъвкавост при назначение и уволнение					4,3	
(iii) Колективно договаряне					7,9	
(iv) Стимули от помощи за безработица					6,8	
(v) Задължителна военна служба	0,0		1,0		3,0	
В. Регулации на бизнеса					5,4	
(i) Контрол върху цените	0,0		4,0		6,0	
(ii) Административни пречки пред новите бизнеси					6,1	
(iii) Изгубено време заради бюрокрацията					6,0	
(iv) Леснота на стартиране на нов бизнес					2,5	
(v) Нередовни плащания към държавните служители					6,6	

Мястото на България

В индекса "Световна икономическа свобода" ние заемаме 97-мо място от 123 страни с оценка 5.5 заедно с Албания, Камерун и Нигер. По-висок рейтинг имат държави като Намибия, Никарагуа, Уганда, Непал и т.н. От икономиките в преход с по-нисък рейтинг от България са Румъния, Русия и Украйна и това се дължи на липсата на достатъчно пазарни реформи в тези страни. Първите места в индекса се заемат от Хонконг, Сингапур, САЩ, Великобритания, Нова Зеландия, Швейцария, Ирландия.

Размер на правителството: разходи, данъци и държавни предприятия

В този раздел България има оценка 4.9 и заема 89-то място от 123 страни. Това означава, че икономиката не е достатъчно свободна, не се разчита на индивидуалния избор и пазара, а на политическия процес.

Много предприятия са собственост на правителството ("Булгаргаз", енергетиката, БТК, "Булгартабак", водоснабдителните компании и др.). Тези предприятия не се подчиняват на пазарните правила, като или притежават монопол и са неефективни, или са губещи и се субсидират. И в двата случая те натоварват данъкоплатците с разходи и намаляват свободата им да разполагат с дохода си.

Правителственото потребление, трансферите и субсидиите представляват твърде голяма част от БВП. Правителството разходва средствата неефективно и така се губи възможен доход от алтернативната им употреба. Освен това то облага с данъци едни, за да осигури трансфери на други. Подобно преразпределение ограничава свободата на индивидите да се възползват от печалбата си, постигната със собствени умения и усилия, което ограничава стимулите за работа на икономическите агенти. Така се намалява благосъстоянието и възможностите за икономически растеж (табл. 2).

Таблица 2

Разходите на българското правителство (%)

Година	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Разходи	43.2	35.1	38.8	41.6	42.4	40.8	41.3

Източник: БНБ и МФ.

Данъчната система се характеризира с вертикално и хоризонтално неравенство, сложност, двусмисленост и несигурност. Вертикалното неравенство се създава от различното данъчно облагане на гражданите с различно равнище на доход. Хоризонталното неравенство се дължи на факта, че хора с равни доходи се третират неравно чрез множество намаления, преференции и други усложнения. Законите са неясни, претоварени от разпоредби и постоянно се променят. Това създава несигурност и невъзможност за дългосрочно планиране. Значение има и

твърде големият размер на социалните осигуровки, тъй като при съществуващата система от разходопокривен тип тези осигуровки се възприемат като данъци и също ограничават икономическата свобода. Изходът е в провеждане на реформи в пенсионната сфера за изграждане на частно пенсионно осигуряване, при което хората спестяват в индивидуални пенсионни сметки.

Правна структура и сигурност на правата на собственост

Защитата на индивида и неговата законно придобита собственост е централен елемент от икономическата свобода и гражданското общество. Това е най-важната функция на държавата. Ключовите елементи са върховенството на закона, сигурността на правата на собственост, независимостта на съда и безпристрастната съдебна система. Свободата на размяната е безсмислена, ако индивидите нямат сигурни права на собственост. Ако индивидите и бизнесът нямат увереност, че договорите ще бъдат изпълнени и плодовете на техните стопански начинания ще бъдат защитени, техните стимули да участват в съзидателна дейност ще бъдат разрушени. Това поведение намалява инвестициите. Показателите, илюстриращи колко добре се изпълнява защитната функция на правителството, са резюмирани в две изследвания: "International Country Risk Guide" и "Global Competitiveness Report".¹

По отношение на правната структура и сигурност на правата на собственост България има оценка 5.4 и заема 69-то място от 123 страни.

Тук като положителни елементи могат да се възприемат липсата на вътрешни конфликти, ненамесата на военните и на религиозните организации в политиката. Слабостите са защитата на интелектуалната собственост, независимостта и безпристрастността на съда. Съдебната система се поддава на влияние както от правителството, така и от спорещите страни. Оценката за честност на правната система е 6.7, което е влошаване в сравнение с предишното изследване. По отношение на защитата на интелектуалната собственост съществуват проблеми, свързани с покритието, прилагането и ограниченията на патентните права и неспазването на авторските права.

Достъп до стабилни и сигурни пари

Липсата на сигурни пари намалява ползите от свободната размяна на пазара. Високата и променлива инфлация изкривява относителните цени, променя фундаменталните условия на дългосрочните договори и прави фактически невъзможно за индивидите и бизнеса да планират разумно бъдещето. Сигурните пари са съществени за защитата на правата на собственост. Инфлацията понижава стойността на собствеността, притежавана в монетарни инструменти, с други думи – унищожава спестявания.

¹ Данните в International Country Risk Guide са изчислени от комисия от експерти, данните на Global Competitiveness Report се базират на проучване на мнението на бизнес-мениджърите.

По отношение на достъпа до стабилни и сигурни пари България заема 112-то място от 123 страни и има рейтинг 4.8. Това е много нисък рейтинг, който се дължи най-вече на ситуацията през 1996 и 1997 г. (и на нестабилността през предходния период). През 1997 г. беше въведен режим на паричен съвет, което доведе до вътрешна и външна стабилност на лева и намаляване на инфлационния данък (табл. 3). След 1997 г. колебливостта на инфлацията е силно ограничена от валутния борд и за периода 1998-2001 г. е 4.3 (измерена чрез стандартното си отклонение).² Валутният борд трябва да се запази, като би могло да се помисли и за използването на чужди валути като разплащателно средство в страната.

Таблица 3

Негативни ефекти на инфлацията (%)

Показатели	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.
Инфлация	311.6	547.7	1.6	6.9	11.3	4.8
Растеж на БВП	-10.9	-6.9	3.5	2.4	5.8	4.0
Инвестиции (дял от БВП)	13.5	11.0	13.0	15.1	15.7	17.7
Инфлационен данък (дял от БВП)	10.6	10.5	0.2	0.7	1.1	0.6

Източник: БНБ и НСИ.

Свобода на размяната с чужденци

Свободата на размяната през националните граници е ключова съставна част от икономическата свобода. Разбира се, размяната е “игра с положителна сума”, т.е. тя е от взаимен интерес за разменящите. Икономическата теория сочи, че когато са свободни да разменят, хората са способни да произведат повече и да постигнат по-високо равнище на доходите, отколкото е възможно иначе. От Дейвид Рикардо насам това се нарича закон за сравнителните предимства. Колкото по-голяма е страната по отношение на население и територия, толкова по-високи са възможностите за реализиране на икономии от мащаба в рамките на местния пазар. Това предполага, че страни с по-голяма площ и население вероятно имат по-малка международна търговия като дял от икономиката им. България е с малка територия и население и следователно би трябвало външотърговският сектор да е по-голям. Тя се намира в близост до Еврозоната – един голям пазар, което също е фактор, влияещ на търговския сектор.

По отношение на свободата на размяната с чужденци България заема 56-то място от 123 страни и има оценка 7.1, която е най-високата за страната в индекса. Все още обаче съществуват мита за много стоки и с редица страни, като те често се променят. Има и доста скрити бариери пред търговията, което намалява иначе възможния растеж на международната размяна.

² IMF, International Financial Statistic.

Регулиране на кредита, труда и бизнеса

Когато законодателството ограничава навлизането на пазарите и се намесва в свободата на участие в доброволната размяна, икономическата свобода намалява. Общата оценка за регулирането на кредита, труда и бизнеса е 5.5, което отрежда на България 82-ро място от 123 страни. Оценката за регулациите на кредитните пазари е 6.1. Тенденцията е към нейното нарастване заради приватизацията на банките и по-силната конкуренция от чужди банки. Освен това все по-голяма част от кредита се насочва към частния сектор.

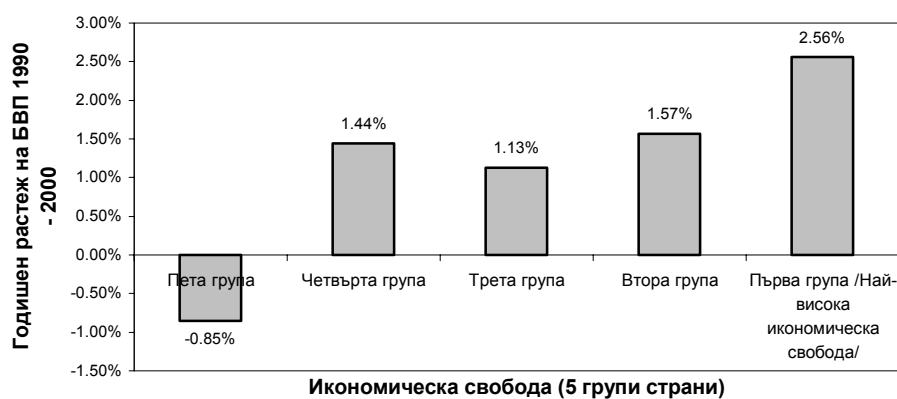
Оценката за регулирането на трудовите пазари е 4.9, което показва огромната степен на излишна държавна намеса на трудовия пазар. Проблем е наличието на минимална заплата, оказваща негативно влияние върху работниците с ниска производителност, младите, неквалифицираните работници без опит, хората с увреждания, които не са достатъчно производителни, за да получават дори минималната заплата, и следователно не могат да работят легално. Същевременно те не могат и да натрупат опит на работното място, което да им позволи впоследствие да станат по-производителни и да получат повишение на заплатата. Кодексът на труда създава големи пречки при уволнение и назначение, което затруднява гъвкавостта на пазара на труда. Друг проблем е задължителната военна служба, нарушаваща правото на хората на избор.

Оценката за регулиране на бизнеса е 5.4. Има все още много цени, определяни от правителството – електро- и топлоенергия, телефонни услуги, цигари, лекарства, природен газ, вода. Минималните цени са друг начин за контрол – пример за това е минималната застрахователна премия по застраховката гражданска отговорност. Изходът е тези отрасли да се либерализират и цените да се определят свободно от пазара. Допълнителни проблеми пред бизнеса са административните пречки при започване и извършване бизнес, както и изгубеното заради бюрокрацията време. Необходимо е да се премахнат редица лицензионни режими, да се въведе принципът на мълчаливото съгласие и работата с администрацията “на едно гише”, без това да изисква обикалянето по много институции.

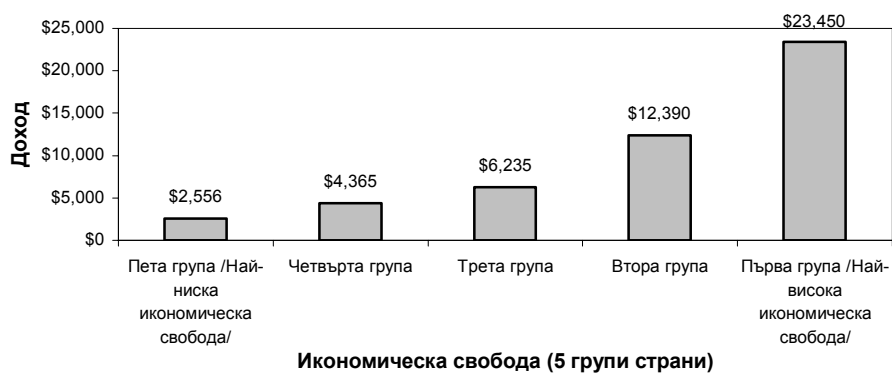
Връзка между икономическата свобода и други индикатори

Индексът за световна икономическа свобода е много полезен като съотношение с други индикатори - доход на човек от населението, икономически растеж, разпределение на дохода и т.н. Този индекс е силно корелиран с дохода на човек от населението и икономическия растеж, т.е. високата свобода и високият доход са свързани (вж. фиг. 1, 2, 3). Продължителността на живота е с над 20 години по-дълга в страните с най-голяма икономическа свобода в сравнение с тези с най-малка. Общо тя допринася за по-висок икономически растеж, по-ефективна икономика, която се отразява в по-качествен и по-продължителен живот.

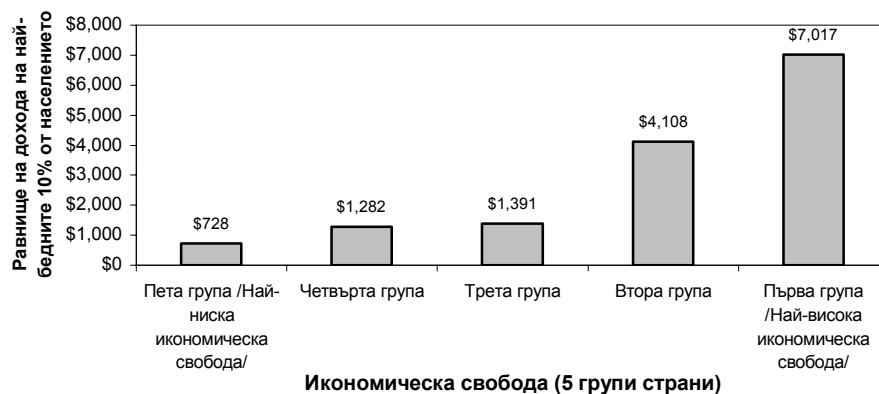
Икономическата свобода в България

Фиг. 1. Икономическа свобода и икономически растеж

Фиг. 2. Икономическа свобода и доход на човек от населението

Фиг. 3. Икономическа свобода и равнище на дохода на най-бедните 10%
5.X.2002 г.